

Alföldy Jenő

Szárnyak és fékek

Jász Attila: Fékezés

Jász Attila új verseskötve, a *FÉKEZÉS* élén kettős mottó áll. Az egyik, a Melville-idézet, a kötet leggyakrabban visszatérő motívumát, az *angyalt* előlegezi torzított nyelven – a zöngés hangokat zöngétlenre váltva, idegenes akcentussal. A bölcsességet egy clown szájára illő groteskséggel ejti a megidézett: „asz antyal nem más, csak mekfékezett cápa”. A másik mottó Miles Davistól származik: „Magamat akarom adni, bárki legyen is”. Ezt körülbelül úgy értem, ahogy Rimbaud értette a maga nevezetes mondását (nálunk Somlyó György tette híressé): „Az én – mindig valaki más”. Megfelel Jász Attila azon versrészletének is, amelyben így vall: „*bensőmben sokan élnek / nem tudom kik ők az ének / helyettem gondolkodik és érez / valaki ha rólam szól az ének*”. (Jellemző az *ének-ének* kétértelműségen alapuló rímpár.) Ugyanennek a versnek mottója a több költői személyiséget üzemeltető Fernando Pessoa-tól (illetve annak Ricardo Reis-i változatától) származik: „Bensőmben sokan élnek” (szavak születése). A költői személyiség bizonytalanná vált és megsokszorozódott, de nem tűnt el: a költő a verseire bízta, hogy ki is ő valójában: az-e, aki az *én* „lehetséges változatait” végiggondolja, illetve szóhoz juttatja, vagy az-e, aki bejelenti, hogy a költői személyiség nem azonos a Jász Attila nevű magánemberrel – vagy valaki más.* Mindez kérdéses marad; a költői *én* a kötet egészében probléma, nem pedig megoldás. A verseskötve általában is a *nem tudást* járja körül sok-sok tudás birtokában, sok-sok régi és újabb mestert megidézve, s ebben a viszonylagosságban keresve valaminő megbízhatóságot és szavahihetőséget. „Semmiről Valamit” mondani – ez a cél vezeti a költőt. „Ismert világunk bizonytalan határán” tájékozódik, ahol Nemes Nagy Ágnes költészettani tanácsát átfogalmazva („*Ne mondd a mondhatatlant: mondd a nehezen mondhatót*”) teszi föl a költői kérdést: „...mit is nem kéne / abbahagyni még? / a nehezen mondható dolgok / halk dicséretét?”

A cím, a *FÉKEZÉS* a Melville-mottóval vág egybe: a költő az önmagánál különbet, a *szárnyas embert*, az „angyalt” keresi önmagában, elutasítván a ragadozót. (Ha már szerző, legyen versszerző, s ne zsákmányszerző – vagy ami még rosszabb, irigy és bosszúálló Káin.) A szárnyas emberként értelmezett angyalra utal például az egyik versben Daidalosz és Leonardo neve: ők azok, akik önjelől akarták követni a madarak, a kerubok és a kimerák röptét. Az *angyal* egyébként nem csupán a lehetetlenséget megkísérlő embert – főként a költőt – jelenti ebben a kötetben, hanem még sok mindent: a nőt, az erotikus élményt, a kisgyereket, a csöndet, a képzeletet és egyebeket. Szép Ernőt például *szürke angyalként* idézi meg Jász Attila, talán nem-e-világra-való lényére és múltba-utalt énjére utalva („Szép Ernő voltam” – mondogatta magáról állítólag utolsó éveiben). De lehetséges még sok más értelme is az angyalnak – hiszen tekintélyes irodalma és művészettörténete van. Létezik például egy kérlelhetetlen minőségi változata is. Gondoljunk Rilkére, aki szerint rettenetes (bizonyos fordítások szerint *irtózatoss* vagy *rémisztő*) minden *angyal*; hogy ez mennyiben azonosítható Lermontov és más romantikusok *bukott angyalaival*, azaz démonaival, és mennyiben nem – az más lapra tartozik. Jász Attila jelenleg, úgy vélem, nem ezekre gondol. Bármilyen sok mindent jelenthetnek az ő angyalai, az

embernél különbet hordozzák: *az embernél emberibb embert* jelentik mindig, akkor is, ha ezt a nietzschei fogalmat nem szívesen fordítanám vissza németre, annyira lejáratták az „Übermensch”-et. Rejtett sátánizmust vagy azzal összefüggő romantikát sem látok Jász Attila verseiben: mindig az apollói minőséget hordozzák szárnyas lényei. Az „angyalok” nála sem a démonokkal alkotnak ellentétpárt, hanem – az antiromantikus Nemes Nagy Ágnes fogalmainak megfelelően – a „lovakkal”. Az éteri áll szemben a testivel, az eszme az anyaggal, a felséges a groteszkkal – s nem a mennyei az alvilággal. S most térnek vissza a második, a Miles Davistól vett mottóra: „Magam akarom adni, bárki legyen is”. Érzésem szerint ez finoman jelzett ellenprogram az első mottóval szemben: megfékezem magamban a ragadozót, *de magamat* adom, bárki legyen is. És a „bárki” révén visszaszívároghatnak a költészetbe a száműzött démonok is, amelyeket a mélylélektan bugyraiba leszálló József Attila így jellemezett: „*s romlott kölkökre leltél / pszichoanalízisben*”. Persze, ha dialektikusan vesszük a címben jelzett „fékezést”, akkor föltételezhetjük, hogy van mit fékezni: szükség van fékre, zabolára, mert különben a démonok magukkal ragadhatnak a költő képzeletét, hogy ne mondjam, a lelkét. Egyszóval a dionüszoszi elem sem hiányzik Jász Attila mostani kötetéből. Ellenkezőleg – az apollóságra éppen miatta van szükség. Az ösztönök kísértései ellen.

Miben is áll ez az apollói minőség?

Nem csak az angyali emlegetésében, nem csupán lélektani értelmű kinyilatkoztatásokban. A formát kell nézni, a versformát. A költészetben minden ezen fordul meg. Jász Attila formát teremtett ezekkel a verseivel. A formafegyelem is az apollói minőségnek kedvez, akkor is, ha olyan erősen dionüszoszi alkatú költőket is találunk a nagy formateremtők, a fegyelmezett formaművészek közt, mint Baudelaire vagy József Attila. Vagy mint a „korhely Apolló”, a kötetben ugyancsak megidézett Ady Endre. Ha a formateremtés „küzdelen az angyallal”, ahogy ezt többen is vallják, akkor az angyal már inkább démon, mint égi kerub. Jász Attila ezekben a versekben mintha már túljutott volna ezen a küzdelmen: versei a morális berendezkedés állapotában tüntetik föl. Igaz, nem sok szót veszteget ennek „objektív nehézségeire”, arra tudniillik, hogy a világ, úgy, ahogy van, egyáltalán nem kedvez a morálnak. No de azt sem érezteti Jász Attila, hogy könnyű a helyzete. Sok küzdelmet jelez a zárt formák fegyelme. Az, hogy a rövid lélegzetvételre szabott sorok, a feszesre húzott versszakok zártságán belül mennyi ideges vibrálás rejlik. Mennyi töredezettség, kapaszkodókeresés búvik meg a nagyon eredeti módon használt, szakaszokon is átívelő, szavakat olykor brutálisan kettészakító sorátvetésekben (*enjembement*-okban), a kétértelműségekben, alliterációkban, a ritkán, de élesen megcsendülő, szójátékszerű, gyakran homomorf szavakból álló rímekben.

Jász Attila új utat keres: alacsony feszültséggel üzemeltet a réginél bonyolultabb rendszert. Képletesen értendő, amit mondok: mint aki számítógépre cserélte a régi Remingtont. Mikroelemek energiatároló képességére bizza magát, rejtett idézetei mögött régi versek sokasága sejlik föl egy-egy szókapcsolatban, esszék, elméletek, filozófiák (főként nyelvfilozófiák) húrjai pendülnek meg pár idiómája nyomán. Kódot és kódokat tör fel, kombinál, emlékezik és emléképeket állít párhuzamba (vagy szembe) elméletekkel, memóriaegységeket archivál és töröl; de ne ijedjen meg senki, nemcsak ő tanult a számítógéptől, hanem jóval inkább ő tanítja a számítógépet. Így (is) értem ezeket a sorait: „HALHATATLANSÁRGA BIZ / tatom / a szavaimat / apró bogarak / tanítom őket”. Az eszköz és a cél tehát nem cserél helyet a rangsorban.

Ha a régi típusú vers csakugyan feszültségföldelő mechanizmus volt, akkor az újszerű, a legutóbbi századforduló verse már komputerizált kódrendszer inkább, amely csekély áram felhasználásával is igen bonyolult műveleteket végez. Kombinál, emlékezik, előre- és visszaautal, összefoglal és kezdeményez, majd újabb memóriaegységeket gyűjt és tárol, bővíti a mértékegységek tárá, hogy még összetettebb feladatokat és feladatcsoportokat hajtson végre – és megint előlről mindvégig, *da capo al fine*. Egymással ellentétes ars poeticákban gondolkodik, hogy tovább léphessen. Egyformán utal Kosztolányira, a „*Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység*” költőjére (1933) és József Attilára, aki szerint

„*fecseg a felszín, hallgat a mély*” (1936). Az eszközök a régiéek, a nyelv és az írás jól bevált eszközei, szavak, betűk, írásjelek, poétikai szabályok, a lélegzetvételnek megfelelően tördelt sorok, a szívdobbanásokat követő gyorsítások és *lassítások* (ahogy az ajánló sorokat író Bertók László értelmezi a „fékezés”-t), versszakok, rímek, betűrímek és szójátékok. De használatuk módjában sok az újdonság Jász Attilánál. Kevesen tudnak annyi mindent kifejezni a sortördelessel és a sorátvétessel, mint ő. Az új sorba, versszakba átvett szó helyi értéke merőben megváltoztatja az előző szavak értelmét, szimultán jelentéstöbbletet kap. Jász Attila elfogadja a nyelvészeti megállapítást, amely szerint a szavak sokszor nem (vagy nemcsak) azt jelentik, amit nekik tulajdonítunk, hanem valami mást (vagy mást is). A kétértelműség, a jelentéscsúsztatás korjellemző stíluselem, s nem elmarasztalóan, hanem ténymegállapításként mondom, hogy divat. Ezek azonban ebben a költészetben nem az igazság megkerülésére és elsinkófálására valók, hanem formateremtésre, amely megidézi a kor szellemét, hogy fölé emelkedjen. Ez a fölülelemkedés, úgy érzem, számos esetben sikerült: a kabát gallerját felhajtva, a szavak születése, a fehér fény kora vagy a MINDIG A JELEN, a Tandori Dezső költészetével rokonítható SZAVAIM VANNAK, a Petri Györgyöt búcsúztató *tenger sok lehet* vagy a prózáiró Kosztolányira utaló *lehetséges változat* című darabokban (a címbetűk a szerző szándékából különböznek egymástól).

Költőmestereinek idézése mellett fontosnak tartom a festészettel fenntartott, bensőséges viszonyát is – ezt már Jász Attila régebbi köteteiben is észre lehetett venni. „A dolgok elvesztették értéküket / talán tényleg csak a régi festők tudtak / »úgy« ránézni a tájra mint-ha / egész életükben erre vártak volna”. Egy Van Gogh, egy Soutine, egy Csontváry, egy Egrý... Hogy az a táj ne csak a földismerhető fás-bokros vidék, templom, verőfényes tó vagy tengerből legyen a romokkal, mint egy képeslapon, hanem délibábos lobogás, az elme szédülete vagy fényözön és színorgia is, a tájnak csupán az ürügyén. A Tóth Menyhért szellemét megidéző vers (a fehér fény kora) a tisztaság verse. Azt a bravúrt ünnepli Tóth Menyhért fehér korszakában, hogy a képfelület, a festékréteg, a „felszín” teljes birtokbavétele révén eljutott a valóságon túli valóságba, az eszmék birodalmába. Ha Szép Ernőt szürke angyalként állította élénk, akkor a földi esendőségei ellenére megdicsőülő Tóth Menyhértra így utal: „...gyakran álmodozol / a tejfölszín teljességéről / amit kerekfejű / sánta és félvak angyalok // hoznak majd el / a világegyetem széléről”. Ez, igen, a Kosztolányi- és a József Attila-féle „felszín” és „mély” egyszerre, akkor is, ha látszólag tagadják egymást.

Maga a vers, és általában az egész kultúra, amelynek emléktörödelkeit magával görgeti, mint hólabda a belétapadt avarleveleket és kavicsokat, kérdésföltevések sorozata lett, nem pedig megkönnyebbülést hozó válasz. A régi típusú vers az ellentétekből támasztott feszültség feloldása volt, jó és rossz küzdelme, ami végződhetett a rossz győzelmével, de az nem kétséges, hogy mi volt a jó, és mi a rossz. Nietzschevel most már Jász „jón, rosszon túl” van, de a megoldáson innen maradt. A konfliktus elmarad, vagy máshová terelődik át: a tudat immár nem hajlandó lépést tartani a világban uralkodó tendenciákkal, melyeknek immár nincs közük ahhoz, hogy mi jó és mi rossz az emberiségnek, legfeljebb annyit állapíthat meg, hogy melyik az esélyesebb. Az értékekhez ennek már semmi köze. Ezt a vesztélyt fölmérni egyelőre nincs elég erő, nem csupán Jász Attilában, hanem jobbjára az egész kortársi magyar irodalomban. (Petri Györgyről megemlékező versében őszintén vall erről a hiányról Jász Attila.) Egyelőre csak a kísérletek meglétét s az új esztétikumért való fáradozás nemességét rögzíthetjük. Addig jó, míg ilyeneket láthatunk – még vannak, akik nem adták föl, még nem győzött a tagadás szelleme.

* Egy sokatmondó részlet Jász Attila prózájából: „AZ ÍRÁSTUDÓK FELELŐTLENSÉGE. Mára a szerzői név alatt lapuló fiktív személy teljesen elszakadt az azonos nevű valós személytől, vagyis az élettől. Tehát az írásnak nincs tétje, nincs felelőssége. Sok időt töltesz egy nemlétező személy társaságában, akit némely pillanatban azonosnak gondolsz magaddal”. (*Az örökké valóság 1 napja – Egy pillantás történetei* 1. Alföld, 2004. november.) *Az ellenállás formái* című kötetével a háta mögött, Jász Attila számára szerencsére ez az állapot a korszellemből következő, további „ellenállásra” ösztönző feladat, nem pedig kétes értékű végkövetkeztetés.